

ISTORIE

Thierry Wolton (n. 1951) este jurnalist, scriitor și istoric, profesor la École Supérieure du Commerce din Paris. E preocupat în mod special de istoria regimurilor comuniste, de Războiul Rece și de influența sovietică în Occident. A publicat mai multe cărți dedicate relațiilor internaționale și vieții politice franceze, printre care: *Vivre à l'Est* (1977), *L'Occident des dissidents* (în colaborare cu Christian Jelen, 1979), *Culture et pouvoir communiste* (în colaborare cu Natașa Diujeva, 1979), *Le KGB en France* (1986; trad. rom. *KGB-ul în Franța*, Humanitas, 1992), *Silence, on tue* (în colaborare cu André Glucksmann, 1986), *Les Visiteurs de l'ombre* (în colaborare cu Marcel Chalet, 1990), *Le Grand Recrutement* (1993), *La France sous influence: Paris–Moscou, 30 ans de relations secrètes* (1997), *L'Histoire interdite* (1998), *Rouge-brun: Le Mal du siècle* (1999; trad. rom. *Roșu-brun: Răul secolului*, Fundația Academia Civică, 2001), *Le Grand bluff chinois: Comment Pékin nous vend sa „révolution“ capitaliste* (2007), *Le KGB au pouvoir: Le système Poutine* (2008; trad. rom. *KGB-ul la putere: Sistemul Putin*, Humanitas, 2008, 2014, 2022), *Une histoire mondiale du communisme*, vol. 1–3 (2015–2017; trad. rom. *O istorie mondială a comunismului*, Humanitas, vol. 1, 2018, vol. 2, 2019, vol. 3, 2020), *Le négationnisme de gauche* (2019; trad. rom. *Negaționismul de stânga*, Humanitas, 2019).

THIERRY WOLTON
REFLECȚII DESPRE
COMUNISM

Cu un cuvânt al autorului
către cititorii români

Traducere din franceză
de Marieva-Cătălina Ionescu

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Redactor: Mona Antohi
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Alina Dincă
DTP: Iuliana Constantinescu, Dan Dulgheru

Tipărit la Monitorul Oficial R.A.

Thierry Wolton
Penser le communisme
© Éditions Grasset & Fasquelle, 2021

© HUMANITAS, 2022, pentru prezenta versiune în limba română

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Wolton, Thierry
Reflecții despre comunism / Thierry Wolton;
trad. din franceză de Marieva-Cătălina Ionescu. –
București: Humanitas, 2022
ISBN 978-973-50-7566-8
I. Ionescu, Marieva-Cătălina (trad.)
32

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0723 684 194

Pentru O., care mi-a arătat încredere.

Cuprins

Cuvânt către cititorii români	9
Condițiile prealabile	17
Intelectualul și poporul	21
Suveranitate populară și stat național	29
Naționalism și masificare	38
Revoluție și scientism	44
Resorturile succesului	57
Matricea	63
Duplicarea	77
Atracția	94
Izbăvirea	112
Conștiința curată	122
Doliul eșecului	129
Mituri și realitate	135
Supraeul bolșevic	142
Neplăcerile civilizației	151
Gustul servituții	158
Moștenitorii istoriei	169
Vestigile	173
Remanența	184
„Ei“ și „noi“	194
Nou cu vechi	205
Două lumi	212
<i>Nota bene</i>	223
<i>Bibliografie selectivă</i>	225

Cuvânt către cititorii români

DIN FERICIRE, NU M-AM NĂSCUT ÎN COMUNISM; TOTUȘI, AM avut ocazia să studiez condițiile în care se trăia în general într-un astfel de regim, am cunoscut vremurile în care ideologia comunistă seducea spirite alese, am constatat indiferența contemporanilor mei față de dezastrul numit socialism real, am deplâns incapacitatea lor de a recunoaște faptele, apoi refuzul lor de a privi în față bilanțul acestor fapte, m-am întrebat de ce comunismul rămâne inatacabil, inoxidabil, cel puțin acolo unde s-a impus cu mână de fier. E posibil ca rezistența lui să se datoreze unui negaționism istoric neasumat, căci e foarte convenabil conștiinței colective, dar putem să luăm în calcul și tulburările produse în lume de prăbușirea acestor sisteme din Europa, o istorie căzută în uitare, sau putem să ne consolăm gândindu-ne că e prea devreme să ne convingem că nu mai există speranță, așa cum ne e greu să acceptăm dispariția cuiva drag, și că o să vină și timpul adevărului. Da, sigur. Dar nu e de ajuns ca să înțelegem acest fenomen unic în istorie atât prin forța sa de seducție, cât și prin puterea sa distrugătoare.

În această carte încerc să explic ce are așa de aparte marxism-leninismul încât a fost atât de convingător în trecut, continuă să atragă și, cine știe, își croiește un viitor. De unde vine ideea comunismului, de ce a sedus

atâția oameni, de ce bilanțul său real se dovedește atât de greu de recunoscut? Se poate oare să apară noi țări comuniste? Iată câteva dintre întrebările la care m-am străduit să răspund.

Înainte să cunoască triumful în secolul XX, ideea comunistă s-a copt îndelung în mintea oamenilor. Schimbările formelor de guvernământ, efectul progresului asupra evoluției societăților, intrarea poporului în istorie datorită Revoluției Franceze, succesul scientismului în secolul al XIX-lea sunt câteva dintre condițiile care au precedat promovarea ei de către Marx și Engels.

În Rusia, o țară ce nu părea deloc menită binefacerilor socialismului conform canoanelor marxiste, ideea comunistă a fost pusă în practică de un grup de revoluționari mic-burghezi sub conducerea lui Lenin, convinși că pot aduce fericirea poporului, chiar fără voia lui. Acest model s-a încetățenit: nicăieri în lume nu au existat revoluții populare comuniste care să răspundă unei voințe comune. Regimurile în discuție au apărut fie în urma violenței exercitate de o minoritate, fie ca rezultat al unui război de eliberare națională, fie prin intermediul unei ocupații militare, cum s-a întâmplat în România cu Armata Roșie. După ce puneau mâna pe putere, comuniștii adaptau realitatea conform imperativelor politice, și nu invers, și îndoctrinau poporul terorizat prin toate mijloacele de stat de care dispuneau. Această spălare pe creier cu forța a făcut din marxism-leninism una dintre cele mai criminale ideologii pe care le-a inventat omenirea.

Nu spun nimic nou. Dar mai complicat este să înțelegem de ce au devenit comuniste unele țări, și nu altele, când doctrina prefigura o lume comunizată pe de-a-ntregul. Și mai ales de ce atâtea spirite s-au lăsat cucerite de ideologia comunistă, căror resorturi, căror nevoi, căror do-

rințe omenești le-a răspuns ea? Violența nu e singura explicație pentru expansiunea comunistă, în unele țări au existat condiții mai prielnice decât în altele pentru adoptarea ei și pentru acceptarea traiului sub jugul ei. Pentru a avea câștig de cauză, doctrina trebuia să găsească ancore în forma de guvernământ, în mentalitățile locului. De asemenea, ideologia trebuia să corespundă apetenței intelectualilor, militanților și oamenilor de rând, altfel nu ar fi reușit să anestezieze complet spiritul critic. Mai mult decât o fatalitate istorică, succesul comunismului în secolul XX a fost rezultatul întâlnirii dintre doctrină și așteptări, dincolo de obsesia egalitaristă veche de când lumea.

O asemenea constatare face ca din punct de vedere moral bilanțul comunismului să fie mai greu de realizat și de acceptat. În această poveste nu sunt implicați doar călăi, de o parte, victime, de altă parte, și complicii surzi și orbi. Intră în joc și factori omenești, prea omenești, de unde, în zilele noastre, o conștiință încărcată, care, peste tot în lume, împiedică întru câtva recunoașterea și înțelegerea acestei tragedii. Tot de aici și doliul ce ne provoacă atâta suferință.

Cum comunismul a răspuns unor așteptări reale, faptul că a dispărut ca regim în Europa nu înseamnă că și-a încheiat socotelile. Dacă este o năzuință ce vine de departe, cu siguranță că un accident istoric precum căderea Uniunii Sovietice nu a distrus doctrina lui. Nu e obligatoriu ca phoenixul să renască din propria cenușă, în orice caz nu în forma pe care o cunoaștem deja. Condițiile – infrastructura, cum spun marxiștii – s-au schimbat odată cu revoluția digitală din zilele noastre. Nu mai există un proletariat care ar justifica instaurarea unei dictaturi în numele lui. În plus, e greu de imaginat o mână de revoluționari

organizați într-un grupuscul militar care ar pune astăzi mâna pe putere în numele unei doctrine depășite. Dar ideologia adânc întipărită în spirite are niște lugubri moștenitori care, fără s-o asume fățiș, încearcă să se impună folosindu-se de metodele ei. Unele revendicări societale, răspândite astăzi de rețelele sociale, ne duc cu gândul la o formă senilă de comunism, așa cum altădată stângismul era boala lui infantilă, după părerea lui Lenin. Comunismul distrugător din secolul XX e azi un mort viu, încă subzistent, atâta vreme cât un sfert din populația lumii trăiește încă sub jugul unor regimuri ad-hoc: în China, Coreea de Nord, Vietnam, Laos, Cuba, Eritreea. Totuși, există posibilitatea să vedem la un moment dat dispariția lor, ceea ce nu înseamnă că va dispărea și scheletul comunist din dulap.

Analiza comunismului e un exercițiu complex și dureros, care ne privește pe toți. Este însă un demers de neocolit, fiindcă omenirea nu-și permite să rămână amnezică la nesfârșit, nu neapărat pentru că istoria riscă să se repete, ci mai curând dintr-o datorie morală, în memoria nenumăratelor victime sacrificate în secolul trecut pe altarul acestei doctrine. Ele m-au determinat mereu să-mi continui reflecția.

CIUDATĂ SOARTĂ A AVUT COMUNISMUL.

După ce a ocupat spațiul politic o bună parte din secolul trecut, după ce a dominat viața intelectuală și a răsturnat echilibrul mondial, iată-l acum aproape uitat, absent dintre preocupările noastre, în orice caz fără adepți declarați, în afara câtorva nostalgici. Cum se face că o idee care a cucerit atâtea spirite și inimi a dispărut așa de repede, cel puțin aparent, din orizontul nostru?

Soarta aceasta ține chiar de specificul lui.

Comunismul e un Ianus al vremurilor moderne. Pe lângă fața luminoasă, a speranței în făurirea viitorului, are și o față întunecată, plină de tragedii trecute. E greu să obiectivezi în același timp pasiunea și realitatea. Nici o judecată istorică nu este inocentă, dar cele despre comunism sunt cu precădere bănuite că au în spate prejudecăți. Natura subiectului favorizează o astfel de învinuire. În universul comunist, cele două fețe coabitează fără să interfereze, fiindcă utopia, neschimbată, transformă realul în ceva neglijabil. Același fenomen se petrece adesea în materie de religii, cu diferența că fideliile nu au posibilitatea să dovedească existența obiectului credinței, având în vedere că răspunsul la așteptările lor nu ține de lumea de aici. Comunismul, care și-a însușit praxisul ca adevăr, nu

poate să se ascundă în spatele unei ipotetice lumi de apoi. Nevoia de a crede trebuie să fie mai puternică decât necesitatea de a vedea, de unde suspiciunea care planează asupra oricărei raportări la realitate.

Aspectul problematic al comunismului este chiar desfășurarea lui: nici o ideologie nu a cucerit atâtea spirite în toată lumea în atât de puțin timp, nici un sistem politic nu s-a răspândit atât de repede pe tot pământul, nici o formă de guvernământ nu a făcut atâtea victime în istorie. În vreme ce binele implicat de ideologia lui se vedește cu ușurință, răul făcut în numele lui este mai greu de asumat. Iar principala cauză a lipsei de reacție este dezamăgirea. Postura de păcălici al istoriei nu e deloc comodă. Față de așteptările create, comunismul, așa cum a fost pus în practică, seamănă cu o trădare, și a fost nevoie să se treacă la un nou capitol pentru ca durerea provocată să se atenueze. Amnezia actuală prelungește orbirea voluntară de care au suferit cei ce au trăit acele vremuri.

În istorie nu există hazard, sau foarte puțin, sub forma unor misterioase mâini invizibile care trag sforile. Oamenii fac istoria, și, cu toate că nu se întâmplă mereu ce vor ei, sunt într-o anumită măsură responsabili prin felul în care reacționează la evenimente. Comunismul, așa cum a fost aplicat, nu a picat din cer. Atât concepțiile, cât și punerea lui în practică rezultă în urma unui proces finalizat într-un moment anume al evoluției societăților umane. A necesitat întrunirea anumitor condiții. Tocmai această gestație este una dintre cauzele debusolării provocate de eșecul lui atunci când pune în discuție cuceriri istorice considerate binefăcătoare.

Nu mi-am propus să reconstitui istoria aventurii comuniste sub diversele sale aspecte, s-a făcut deja, ci să încerc să analizez fenomenul în sine: să explic de ce, cu

toată vechimea ei, aspirația comunistă s-a concretizat abia într-un moment anume, să-i evaluez succesul în funcție de nevoile omenești cărora le răspunde, să explic de ce e negat, cu toate că a produs catastrofe vizibile, să înțeleg atitudinea lui lipsită de orice priză la real.

Dacă ținem seama de bivalența comunismului, care e atât idealist, cât și practic, putem spune că răspunde unei întrebări vechi de când lumea: cum de bunele intenții duc la rele atât de mari? Istoria e plină de asemenea devieri, atât în domeniul credințelor, cât și în practicile politice, dar, prin rapiditatea cu care s-a desfășurat, prin amploarea și prin caracterul său letal, acest trecut se dovedește prin excelență lămuritor.

Marx vorbea despre spectrul comunist, dar astăzi cred că ar fi mai corect să-l numim un mort viu mutant. De murit, comunismul devastator din secolul XX a murit, sigur. Pur și simplu nu mai are temeii de existență. În epoca digitală, vechile modele industriale pe baza cărora și-a construit filozoful doctrina au dispărut. Infrastructura s-a schimbat, „superstructura“, condițiile politice nu mai sunt aceleași, ar spune marxiștii. Și totuși, comunismul e încă viu, cu destule rămășițe ale lumii de ieri, mai ales în Asia. În alte părți, unde a influențat spirite și comportamente, utopia suferă mutații, gata să acționeze sub alte forme, altfel cosmetizată, pentru a răspunde pasiunilor omenești neschimbate care au contribuit la succesul său. E o idee prea veche ca să dispară complet în uitarea colectivă.

Cine reflectează asupra comunismului are obligația să sondeze aspirațiile omenești pendulând între trecut, prezent și un potențial viitor: să vadă căror dorințe răspunde, ce cicatrici a lăsat, cum poate evolua.